

УДК 81'33:81'27:316.77(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.2-28>

СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЧИННИК ДЕФОРМАЦІЇ МОВНОГО СЕРЕДОВИЩА

STEREOTYPING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FACTOR OF LINGUISTIC ENVIRONMENT DEFORMATION

Тараненко К. В.,

orcid.org/0000-0001-6518-0426

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри філології та мовної комунікації

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У статті розглянуто стереотипізацію української мови як один із чинників деформації мовного середовища. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого осмислення явищ, що впливають на мовну поведінку сучасних українців, формують їхню мовну свідомість та визначають комунікативні практики. У центрі уваги – аналіз поширених у масовій свідомості стереотипів щодо української мови, їхніх джерел та впливу на мовну ідентичність, інформаційно-комунікативну безпеку та екологію мовного простору. У статті окреслено еколінгвістичні підходи до вивчення мовного середовища, що передбачають розгляд мови як елемента інформаційної екосистеми суспільства. Здійснено аналіз стереотипів щодо української мови, найпоширенішими з яких є: уявлення про нестабільність мовних норм; переконання у штучному чи змішаному походженні української мови; упередження щодо масового суржикомовлення; побутові міфи про «запозиченість» чи «спрощеність» мови. Особливу увагу приділено аналізу результатів соціолінгвістичного опитування, яке підтвердило широку присутність таких упереджень серед українців. Показано, що стереотипи часто підтримуються як історичними травмами (колоніальне минуле, русифікація, мовні репресії), так і сучасними ідеологічними наративами, спрямованими на зниження статусу української мови. Водночас значну роль у відтворенні мовних стереотипів відіграють побутові практики, відсутність системного мовного виховання та спрощене ставлення до мовної норми. У статті стверджується, що стереотипізація української мови є одним із чинників інформаційно-комунікативної токсичності, що призводить до викривлення мовної свідомості, мовної невпевненості та зниження престижу української мови в суспільстві. Це явище визначено як фактор, що ускладнює формування сталого мовного середовища та потребує системного подолання.

Ключові слова: українська мова, мовні стереотипи, еколінгвістика, мовна поведінка, мовне середовище, комунікативні практики.

The article explores the stereotyping of the Ukrainian language as one of the factors contributing to the deformation of the linguistic environment. The relevance of the study stems from the need for a deeper understanding of the phenomena that influence the language behavior of modern Ukrainians, shape their linguistic consciousness, and determine communicative practices. The main focus is on the analysis of widespread stereotypes about the Ukrainian language in mass consciousness, their origins, and their impact on language identity, information and communicative security, and the ecology of the language environment. The article outlines ecolinguistic approaches to studying the linguistic environment, which consider language as an integral part of the information ecosystem of society. The analysis of common stereotypes about the Ukrainian language includes such widespread perceptions as beliefs about the instability of language norms; the conviction that the Ukrainian language has an artificial or mixed origin; prejudices regarding the widespread use of “surzhyk” (mixed language); and everyday myths about the “borrowed” or “simplified” nature of the language. Particular attention is paid to the analysis of a sociolinguistic survey, which confirmed the wide presence of such prejudices among Ukrainians. The study shows that these stereotypes are often reinforced both by historical traumas (colonial past, Russification, language repressions) and by modern ideological narratives aimed at lowering the status of the Ukrainian language. At the same time, everyday communication practices, the lack of systematic language education, and a simplified attitude toward language norms play a significant role in reproducing language stereotypes. The article argues that the stereotyping of the

Ukrainian language is one of the factors of information and communicative toxicity, which leads to the distortion of linguistic consciousness, linguistic insecurity, and the devaluation of the Ukrainian language's prestige in society. This phenomenon is identified as a factor that complicates the formation of a sustainable language environment and requires systematic efforts to overcome it.

Key words: Ukrainian language, language stereotypes, ecolinguistics, language behavior, linguistic environment, communicative practices.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві, яке переживає період глибоких трансформацій, питання мовної безпеки та мовного середовища набувають особливої актуальності. Мовне середовище формується не лише об'єктивними лінгвістичними чинниками, а й соціальними настановами, стереотипами, упередженнями, які нерідко мають штучне походження. В контексті України цей процес ускладнюється історичними наслідками колоніального статусу, тривалого периферійного становища української мови в офіційному та публічному просторі. Стереотипи щодо української мови (наприклад, твердження про її «неповноцінність», «недорозвинутість» чи «штучність») не лише відображають суспільні уявлення, а й чинять активний вплив на комунікативну поведінку, знижуючи статус мови в очах її носіїв. Така стереотипізація деформує мовне середовище, підживлює упередження, сприяє мовній дискримінації та перешкоджає гармонійному розвитку мови в суспільстві. Проблема стереотипів стосується не лише соціолінгвістики чи лінгвокультурології, а й еколінгвістики як науки про взаємозв'язок мови, культури й комунікаційного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мовних стереотипів і упереджень досліджується в межах сучасної соціолінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики та еколінгвістики. Ці напрями акцентують на впливі стереотипів на мовну свідомість, комунікативну поведінку та мовну екологію суспільства. В українському мовознавстві мовні стереотипи аналізуються в контексті формування мовної картини світу (В. М. Русанівський, Н. Ф. Клименко), мовної політики й культури (І. П. Железняк, О. М. Сербенська), проблем мовної безпеки та мовної ідентичності (О. О. Тараненко, Н. М. Гальчук, Л. Т. Масенко), а також лінгвокультурної спадщини (Н. В. Бабич, Л. М. Шевченко). Значний внесок у дослідження колоніального досвіду української культури та мови зроблено В. П. Агеєвою, О. В. Забужко, які висвітлюють вплив імперських наративів на мовну й культурну ідентичність українців. Еколінгвістика розглядає мову в комунікативному середовищі як складову культурної екології суспільства, підкреслюючи небезпеку інформаційно-токсичних впливів (О. О. Тараненко, Л. М. Шевченко, Н. М. Гальчук). У міжнародній науці варто відзначити концепцію лінгвістичного імперіалізму Роберта Філіпсона (Robert Phillipson), який досліджує взаємозв'язок мови, влади й глобальної мовної політики. Ідеї лінгвістичної екології й критики англоцентризму розвиває Юкіо Цуда (Yukio Tsuda), наголошуючи на важливості мовної різноманітності та захисту мовних прав. Дослідження Єжи Бартмінського (Jerzy Bartmiński) поглиблюють розуміння стереотипів як елементів колективної мовної свідомості та фольклорних концептів у різних європейських культурах. Хоча аналіз упереджень щодо української мови здійснюється в межах окремих наукових студій, проблема стереотипізації мови як фактора деформації мовного середовища залишається недостатньо осмисленою в сучасній еколінгвістичній парадигмі.

Мета дослідження – проаналізувати стереотипізацію української мови як соціокультурного явища, що впливає на формування й деформацію мовного середовища, у контексті еколінгвістичної парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еколінгвістика як міждисциплінарна галузь мовознавства вивчає взаємозв'язок мови, культури та комунікативного простору суспільства. У межах цієї наукової парадигми мова розглядається не лише як засіб комунікації, а як елемент соціокультурної екосистеми, що впливає на інформаційне здоров'я спільноти. Одним із ключових завдань еколінгвістики є виявлення та аналіз чинників, які сприяють гармонійному роз-

витку мовного середовища або, навпаки, зумовлюють його деформацію. Серед чинників, що деформують мовне середовище, особливу увагу дослідників привертають мовні стереотипи та упередження.

Стереотип – це вербальне вираження переконання відносно соціальних груп або окремих людей як їх представників. Він має форму судження, яке в невинувато спрощеній, узагальненій й емоційній формі привласнює або не визнає за певною групою людей певні характеристики або манеру поведінки [1, с. 28]. Упередження – це афективні, емоційні, здебільшого надбані раніше некритично засвоєні настанови, які впливають на поведінку людей [2, с. 23–25]. Ці явища можуть виступати джерелами інформаційного тиску, впливати на мовну поведінку, формувати або трансформувати мовну свідомість. Зокрема, О. О. Тараненко [3] зауважує, що мовна норма і мовна практика перебувають у складному взаємозв'язку з суспільними установками, і що зовнішні соціальні чинники здатні деформувати мовну систему, нав'язуючи спільноті певні мовні моделі або оцінки. Схожий підхід до аналізу таких явищ пропонують Н. П. Киселюк, А. М. Губіна та А. П. Мартинюк [4], які вводять поняття «лінгвотоксинів» для означення мовних одиниць із руйнівним потенціалом. Дослідниці розглядають їх як такі, що змінюють мовну картину світу, маніпулюють свідомістю носіїв мови, впливають на комунікативну екологію. У своїх висновках вони акцентують на здатності лінгвотоксинів порушувати баланс мовного спілкування та спричиняти девіації у мовному середовищі. Спираючись на ці наукові позиції, у цьому дослідженні пропонується використовувати термін «інформаційні токсини» як метафоричне позначення стереотипів і упереджень щодо української мови, що функціонують у суспільній свідомості й чинять деструктивний вплив на мовне середовище.

Стереотипи й упередження щодо української мови мають глибокі історичні корені й тісно пов'язані з колоніальними практиками її витіснення, маргіналізації та дискредитації. Протягом століть вони трансливалися офіційними структурами, освітніми програмами, масовою культурою та особистими комунікативними практиками. З часом ці стереотипи закріпилися в суспільній свідомості, сприймаючись як нібито очевидні істини, що не потребують критичного осмислення.

Серед найпоширеніших у масовій свідомості сучасних українців стереотипів можна виокремити такі: твердження про нібито «штучний» характер української мови або її похідність від інших мов, зокрема польської чи російської; уявлення про «природну близькість» української мови до російської, сприймання їх як двох варіантів однієї системи або як мов, між якими немає істотних відмінностей; переконання, що українська мова має «неповну» або «неусталену» граматичну систему, яка ще нібито не досягла рівня літературної чи наукової повноцінності; уявлення про те, що «правила української мови постійно змінюються», що нібито свідчить про її нестабільність або штучність; образ української як «селянської» мови, непридатної для вжитку в науці, бізнесі, міському середовищі чи інших престижних сферах; стереотип про «вторинність» української мови, її нібито нижчий статус порівняно з іншими мовами в Європі чи у світі; уявлення про українську як про мову, придатну лише для побутового спілкування, художніх творів чи фольклору, але не функціональну для офіційно-ділової, наукової чи публіцистичної комунікації.

Усі ці уявлення є прикладами інформаційно-токсичних впливів на мовне середовище. Вони не лише формують хибне уявлення про мовну норму, а й підтримують комплекси мовної меншовартості, сприяють виникненню комунікативної невпевненості, знецінюють мовну ідентичність. У такий спосіб стереотипи стають одним із факторів деформації мовної свідомості та поведінки, спричиняючи довготривалі негативні наслідки для розвитку мовного середовища. Поглиблений аналіз упереджень щодо української мови, зафіксованих під час соціолінгвістичного опитування дасть змогу краще зрозуміти природу й масштаби проблеми, а також шляхи її подолання.

У межах дослідження було проведено онлайн-опитування, яке мало на меті з'ясувати чинники, що формують ставлення до української мови в сучасному соціокомунікативному контексті. Опитування було побудовано з урахуванням принципів анонімності, добровільної участі та неупередженості відповідей. У дослідженні взяли участь 1536 респондентів віком від 15 до 80 років. Серед них: 70,2% мешканців України, 27,6% – громадян України, що проживають за кордоном, 2,2% – внутрішньо переміщені особи (ВПО). Вибірка формувався за принципом вільного доступу до анкети через мережу Інтернет. Такий підхід дав змогу охопити представників різних вікових груп, соціального статусу та регіонального походження, що уможливило зробити умовно репрезентативні висновки в межах завдань дослідження.

Соціолінгвістичне опитування засвідчило стійку присутність стереотипів і хибних уявлень щодо української мови в масовій свідомості. Серед них можна виокремити кілька найбільш показових груп.

Стереотипи про нестабільність і «неусталеність» української мови. Твердження про те, що «правила української мови постійно змінюються», підтримали 18,3% опитаних. Ще 3,7% вважають, що українська мова не має чітких норм і вони лише «формуються». Такі уявлення свідчать про сприйняття мовної норми як штучної й мінливої, що породжує відчуття невпевненості й страх помилок. Це підживлює упередження про «нестабільність» мови та її «несформованість» у порівнянні з іншими «самодостатніми» мовами.

Стереотипи про надмірну спрощеність української мови. Третина (32,3%) респондентів переконані, що переважна більшість українських слів пишуться за фонетичним принципом («як чується, так і пишеться») – так нас вчили в школі, переконуючи, що українська мова набагато легша для засвоєння: проста, «мужицька»). Таке спрощене сприйняття знецінює мовну систему, зводячи її до «простих» правил і тим самим нівелюючи її багатство, складність та тяглість граматичної й лексичної традиції.

Стереотипи про «змішаність» і залежність української мови від інших. 22,9% респондентів переконані, що нову українську мову сформував Іван Котляревський (тобто штучно створив її, а не став голосом тодішнього суспільства). Невелика частка опитаних українців (0,7%) досі вважають українську мову чи то штучною сумішшю польської та російської мов, чи то діалектом однієї з них. 9,9% вважають, що граматична система української мови тотожна російській (вочевидь, забуваючи про існування кличного відмінка іменників, давноминулого часу дієслів, особливостей творення ступенів порівняння прикметників тощо). Ці відповіді демонструють небезпечну тенденцію ототожнення української з «змішаним» продуктом, що має знижений культурно-історичний статус, а також підтримують хибне уявлення про її вторинність, залежність, несамостійність та несамобутність. 54,1% респондентів погодилися, що більшість населення України розмовляє суржилом. Це підживлює уявлення про «невисоку» мовну культуру українців і створює враження, що суржик є нормою повсякденного мовлення, що фактично легітимізує його поширення.

Стереотипи про регіональні особливості як доказ «неповноцінності» мови. Цей соціальний стереотип підтримують 18,3% респондентів, вважаючи, що на заході України говорять польським діалектом. 27,2% опитаних вважають, що Донбас – це і сучасно, й історично російськомовний регіон. Це свідчить про глибоке вкорінення ідеї про мовне розділення України й штучну прив'язку мови до певних регіональних чи політичних маркерів.

Стереотипи про мовні репресії як виправдання мовної деформації: 55,2% опитаних переконані, що багато українських слів були репресовані. Це твердження має реальне історичне підґрунтя, але в масовій свідомості воно часто використовується для пояснення труднощів мовного розвитку або як виправдання мовної невпевненості. 35,1% респондентів указали, що сучасна українська мова спотворена насильницьким змішуванням із російською, і що, так званої, «чистої» української мови вже ніколи не почути.

Результати опитування демонструють, що стереотипізація української мови є багатоаспектним явищем. Вона охоплює уявлення про нестабільність норм, простоту чи спрощеність мовної системи, її залежність від інших мов, регіональну обмеженість, масове суржикомовлення та травматичну історію мовних репресій. Усі ці установки не тільки деформують мовну свідомість, а й формують відчуття мовної неповноцінності, сприяють мовній невпевненості й легітимізують заниження статусу української мови в суспільстві.

Виявлені під час опитування стереотипи мають різне походження, проте їх об'єднує спільне інформаційно-токсичне навантаження на мовне середовище. Умовно ці стереотипи можна згрупувати за джерелами:

Історичні джерела. Тривала колоніальна залежність України від імперій (Російської, Австро-Угорської), у межах якої українська мова зазнавала заборон, обмежень і цензури. Русифікаційна політика XIX–XX ст., що супроводжувалася дискредитацією української мови як «неповноцінної» чи «селянської». Насильницьке втручання в мовну норму, зокрема реформування правопису та лексики під тиском радянської мовної політики. Ці фактори зумовили появу стереотипів про несамотійність, штучність чи «змішаність» української мови.

Ідеологічні джерела. Радянська пропаганда, яка підкріплювала образ української мови як мови другорядної, провінційної, непридатної для науки й культури. Міфологеми про «єдність братніх народів», що легітимізували уявлення про мовну близькість української та російської. Сучасні російські інформаційні впливи, спрямовані на підризу статусу української мови через поширення дезінформації, сумнівів щодо її норми, історії, життєздатності.

Побутові джерела. Повсякденна практика суржикомовлення внаслідок багаторічної русифікації й нестачі мовного середовища. Поширення «міських легенд» і побутових міфів про мову (наприклад, що сучасна українська занадто складна, що її складно вивчити, що в ній увесь час щось змінюється). Відсутність системної мовної освіти, що призводить до некритичного засвоєння мовних упереджень із побутового середовища або медіа.

Стереотипізація української мови постала як наслідок багаторівневої взаємодії історичних травм, ідеологічного тиску та побутових практик, що з часом стали елементом масової свідомості. Саме тому подолання цих стереотипів вимагає комплексного підходу – історико-культурного осмислення, інформаційної безпеки та освітньої роботи.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що стереотипізація української мови є одним із головних чинників, які деформують сучасне мовне середовище України. Сформовані історичними, ідеологічними та побутовими причинами, мовні стереотипи глибоко вкорінені в суспільній свідомості й мають безпосередній вплив на мовну поведінку, самоідентифікацію та комунікативну практику українців. Опитування засвідчило, що значна частина респондентів поділяє упередження про нестабільність мовних норм, «змішане» походження української мови, її непридатність для науки, бізнесу чи офіційної комунікації. Ці стереотипи підтримують інформаційно-комунікативну токсичність, сприяють формуванню мовної невпевненості, комплексу меншовартості та навіть спричиняють свідоме уникання української мови в окремих сферах спілкування. Установлено, що стереотипізація української мови функціонує як фактор мовної деформації, вона спотворює уявлення про мовну норму, ускладнює формування стабільного мовного середовища й перешкоджає розвитку мовної культури. Подолання цих стереотипів є не лише завданням освітньої чи просвітницької діяльності, а й елементом захисту лінгвістичної екології та інформаційної безпеки. Розвінчання упереджень щодо української мови має стати частиною комплексної мовної політики, що ґрунтується на повазі до мовної ідентичності, підтримці мовної культури й формуванні сталого, відкритого мовного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Quasthoff U. Soziales Vorurteil und Kommunikation: eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyp. Frankfurt : Athenäum-Verlag, 1973. 312 s.
2. Roth K. Bilder in den Köpfen. Stereotypen, Mythen, Identitäten aus ethnologischer Sicht. Frankfurt am Main : Lang, 1999. S. 21–43.
3. Тараненко О. О. Українська мова у XX столітті: історія лінгвістичних ідей. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. 368 с.
4. Киселюк Н. П., Губіна А. М., Мартинюк А. П. Лінгвотоксичність неологізмів у сучасних реаліях засобів масової інформації. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2022. № 2. С. 232–239. <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.36>.

Дата надходження статті: 22.07.2025

Дата прийняття статті: 27.08.2025

Опубліковано: 16.10.2025